

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 2.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju
medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem **782**.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, December 2022.

Publishing this issue of MJSS was supported by the
Ministry of Science of Montenegro

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 100 copies

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, December 2022.

CONTENTS:

HOW RUSSIA PROMOTES PRO-RUSSIAN AND ANTI-WESTERN PROPAGANDA
IN THE BALKANS?

NARRATIVES OF SPUTNIK SRBIJA ON MONTENEGRO

Takuya NAKAZAWA..... p. 177.

THE ROLE OF THE ITALIAN COMMUNIST IN THE POLITICAL PROCESSES IN
ITALY AND EUROPE (1945–1978)

Luka FILIPOVIC..... p.197.

THE PAST IS UNPREDICTABLE: THESIS ON THE CONSTRUCTION OF HISTORICAL
MEMORY

Srdja PAVLOVIC..... p.225.

YUGOSLAVIA AND TRIANGULAR DIPLOMACY

Sanja RADOVIC p.249.

CARDINAL KOLLONITSCH'S RECOMMENDATION LETTER REGARDING THE
APPOINTMENT OF MARKO ZORČIĆ AS THE NEW UNIATE BISHOP OF MARČA

Mario ŠAIN..... p.271.

A NEW STATE ON OLD ROOTS – Book review: Živko Andrijašević, The History
of Montenegrin Statehood

Adnan PREKIC..... p.305.

BETWEEN SCYLLA AND CHARYBDES – HOW TO LEARN ABOUT
TOTALITARIANISM IN MONTENEGRO

Filip KUZMAN..... p.311.

ĐILAS AND MONTENEGRO – THE LAST EPISODE - Book review: Decay and war
– the diary of Milovan Đilas 1989-1995

Adnan PREKIC..... p.321.

DISAGREEMENT – Presentation of the project „Disagreement” - Cultural Center Belgrade Sanja RADOVIC	p.331.
DIPLOMATIC OVERVIEW – Book review: Branko Lukovac, Memories of a Diplomat Adnan PREKIC	p.335.
A BROAD ANALYSIS OF THE DISSOLUTION OF SFRJ – Book review: Yugoslavia – chapter 1980–1991 Balsa KOVACEVIC	p.347.
MONTENEGRO ON OTTOMAN AND EUROPEAN MAPS – Exhibition view: „Montenegro on Ottoman and European maps” Admir ADROVIC	p.355.
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	p.363.

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 100 primjeraka

Volume 6. 2022. Issue 2. Podgorica, Decembar 2022.

SADRŽAJ:

KAKO RUSIJA PROMIVIŠE PRORUSKU I ANTIZAPADNU PROPAGANDU NA BALKANU?

NARATIVI SPUTNIKA SRBIJE O CRNOJ GORI

Takuya NAKAZAWA..... str. 177.

ULOGA ITALIJANSKIH KOMUNISTA U POLITIČKIM PROCESIMA U ITALIJI I EVROPI (1945–1978)

Luka FILIPOVIĆ..... str.197.

PROŠLOST JE NEPREDVIDIVA: TEZE O KONSTRUKCIJI ISTORIJSKOG PAMĆENJA

Srđa PAVLOVIĆ..... str.225.

JUGOSLAVIJA I TRIANGULARNA DIPLOMATIJA

Sanja RADOVIĆ..... str.249.

PISMO KARDINALA KOLONIČA O IMENOVANJU MARKA ZORČIĆA ZA MARČANSKOG UNIJATSKOG EPISKOPA

Mario ŠAIN..... str.271.

NOVA DRŽAVA NA STAROM KORIJENU – Prikaz knjige: Živko Andrijašević, Istorija crnogorske državnosti

Adnan PREKIĆ..... str.305.

IZMEĐU SCILE I HARIBDE – KAKO UČITI O TOTALITARIZMU U CRNOJ GORI

Filip KUZMAN..... str.311.

ĐILAS I CRNA GORA – POSLJEDNJA EPIZODA – Prikaz knjige: Raspad i rat – dnevnik Milovana Đilasa 1989–1995

Adnan PREKIĆ..... str.321.

NEPRISTAJANJE – Predstavljanje projekta „Nepristajanje” – Kulturni centar Beograd

Sanja RADOVIĆ..... str.331.

DIPLOMATSKI OTISAK – Prikaz knjige: Branko Lukovac, Sjećanja jednog diplomate

Adnan PREKIĆ..... str. 335

ŠIRA ANALIZA RASPADA SFRJ – Prikaz knjige: Jugoslavija – poglavlje 1980–1991

Balša KOVAČEVIĆ..... str.347.

CRNA GORA NA OSMANSKIM I EVROPSKIM KARTAMA – Prikaz izložbe: „Crna Gora na osmanskim i evropskim kartama”

Admir ADROVIĆ..... str.355.

UPUTSTVA ZA AUTORE..... str.366.

Review

ŠIRA ANALIZA RASPADA SFRJ

Prikaz knjige: Jugoslavija – poglavlje 1980–1991, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2021, str. 960.

Balša KOVAČEVIĆ
University of Montenegro, Student – History
e-mail: bakikovacevic3000@gmail.com

Zbornik radova Jugoslavija – poglavlje 1980–1991 je drugo izdanje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, realizovano u okviru projekta „Yu-historia”. Cilj projekta je okupljanje autora iz bivših jugoslovenskih zemalja sa ciljem proučavanja te nestale države. Osim uvodnog dijela, zbornik sadrži 12 poglavlja: 1. Savezne institucije, 2. Socijalističke republike i autonomne pokrajine, 3. Međurepublički odnosi, 4. Kriza i raspad, 5. Kratka Hronologija, 6. Uspješna diplomacija malih rezultata, 7. Društvo, 8. Intelektualci, 9. Verske zajednice, 10. Kultura, 11. Istoriografija Jugoslavije i 12. Epilog.

Svako poglavlje sadrži jedan ili više radova u kojima eksperti u datom polju pišu članke o zajedničkim institucijama federativne države, njihovom nastanku, prvim neuspjesima i njihovom uticaju na proces raspada SFRJ. Osim historičara i sociologa, projektu doprinose književnici, filozofi, kritičari, novinari i (u slučaju uvodne studije) osobe koje su bile blizu političkog vrha u periodu pred raspad. Širok opseg autora iz svih krajeva bivše Jugoslavije omogućava im kompletniji uvid na analizu uzroka raspada SFRJ.

Raspad Jugoslavije je bila vrlo kontroverzna tema. Vremenska bliskost raspada, kao i zločini koji su obilježili isti, otežali su pojedincima i naučnim institucijama da izvrše adekvatne analize, kako pojedinih događaja tako i cjelokupnog procesa raspada. Proces raspada je sa sobom odnio desetine hiljade žrtava, natjerao isto toliko ljudi da napuste svoje domove i traumirao čitavu poslijeratnu generaciju. Razumljivo je zašto pitanja postavljena tokom raspada i nakon njega ostaju ili neodgovorena, ili neadekvatno odgovorena.

U prvom poglavlju se analizira uloga federalnih institucija, od njihovog nastanka, preko političkih problema, do konačnog raspada države i njenih institucija. Širenje konflikta između podržavaoca federalizacije i decentralizacije, sa najvišeg federalnog nivoa na niže republičke nivoe, omogućeno je smrću doživotnog predsjednika SFRJ, koji nije stvorio federalne institucije sposobne da izdrže takve probleme.

Drugo i treće poglavlje se bave odnosima republika sa pokrajinama, kao i međurepubličkim odnosima. Drugo poglavlje, naslovljeno Socijalističke republike i autonomne pokrajine sastoji se od jednog članka sa više autora. U uvodu se govori o generalnoj situaciji u Jugoslaviji, a u ostatku članaka o sastavnim političkim jedinicama po abecednom redu.

Autori pokazuju da je uticaj pada ekonomije vidan u neuspjesima komunističkih partija na prvim višestranačkim izborima u jugoslovenskim državama. U BiH komunisti prolaze najgore zbog korupcionih afera preduzeća „Agrokomerc” i „Neum”. U Crnoj Gori loše stanje se veže sa mlađim kadrom, koji biva smijenjen u AB revoluciji, koja ima nacionalistički i ekonomski karakter. U Hrvatskoj neuspjeli ekonomski eksperimenti su bitan faktor u padu komunizma i dolaska Tuđmana na vlast. Makedonska ekonomija stagnira zbog lošeg planiranja i loših investicija. Slovenija je bila najbogatija od republika. To bogatstvo joj donosi kulturu političkog pluralizma – koji dovodi do njenog sukoba sa Slobodanom Miloševićem i njenim napuštanjem federacije i uvođenja višepartijskih izbora.

Nakon Titove smrti proces decentralizacije i liberalizacije dovodi do sukoba na republičkom i federalnom nivou, koji se sve više reflektuje kroz insistiranje na uvažavanju republičkih interesa na uštrb federalnih. Sukobi srpskih i hrvatskih intelektualaca samo pogoršavaju odnose. Republičke elite konsoliduju vlast na republičkom nivou i ulaze u konfrontacije sa ostalim republičkim elitama. U ekonomskom pogledu prvi značajni međurepublički sukobi dešavaju se pod uticajem inflacije. Prijedlog Srbije o izjednačavanju cijena unutar federacije nailazi na protivljenje Slovenije.

Bosna je zbog svog multinacionalnog i multietničkog sastava bila protiv nacionalističkih težnji ostalih republika, zbog čega ona, takođe, postaje meta za nacionaliste, u prvom redu srpske. Srbija je preko svojih medija vršila pritisak na bosansko rukovodstvo kako bi ojačala svoj položaj prema Kosovu i pokrajinama uopšte.

Srpsko rukovodstvo se trudilo da umanja autonomiju republika, smatrajući da one čine Srbiju slabijom i time potčinjenom i nejednakom sa ostalim republikama. Kasnije poboljšavanje odnosa Stambolića sa rukovodstvom Kosova koristi Slobodan Milošević da preuzme vlast i umanja autonomiju pokrajina novim ustavom Srbije. Srpski mediji od 1984. počinju sve više da šire nacionalističku propagandu. Milošević u medijima plasira ideju da pokrajine kreću ka nezavisnosti, a samim tim i rušenju Srbije.

Odnosi Srbije i Crne Gore često su opterećeni pitanjem identiteta. Mlađa generacija partijskog rukovodstva Crne Gore radi na afirmisanju autohtonog crnogorskog identiteta, dok se srpski intelektualni krugovi suprotstavljaju toj ideji, smatrajući da je crnogorski identitet dio srpskog. Prvi javni sporovi počinju zbog podizanja mauzoleja na Lovćenu. Crnogorsko rukovodstvo je pokušalo da riješi problem na zajedničkoj sjednici, ali ne postiže ništa.

Četvrto poglavlje govori o odnosu ekonomskih problema Jugoslavije i političkim odlukama namijenjenim njihovom rješavanju.

Autor ovog članka smatra da politički sistem Jugooslavije, uspostavljen 60-ih, nije bio sposoban da neutrališe uticaj svjetske finansijske krize, nedugo nakon smrti Tita. Reforme koje federacija pokušava liberalizuju tržište i približavaju ga zapadnom modelu, ali stvaraju se sporovi oko 3 stvari: privatizacije, nejednakosti i nacionalne pravde.

Rezultat reformi bio je devalvacija dinara, što je uticalo da rastu cijene i povećava se trgovinski bilans u korist uvoza. Ovo je ubrzo postalo neodrživo. Iako je državni dug Jugoslavije bio relativno nizak, ekonomska politika nije omogućavala strane investicije, država je dovedena pred bankrot do kraja decenije. Pored ekonomskih reformi, reforme u strukturi države takođe su bile paralisane. Strah od „tiranije većine” koči demokratizaciju države. U individualnim članicama raste „privredni nacionalizam”. Različiti ekonomski interesi u republikama u odnosu na federaciju dovode do političkih i ekonomskih odluka, koje davaju primat republičkim institucijama. Pokušaji reforme Anta Markovića pokazaće se nedovoljnim da zaustave raspad Jugoslavije.

U Petom poglavlju se kroz fotografije prikazuju događaji koji su obilježili osamdesete godine dvadesetog vijeka u Jugoslaviji.

U Šestom poglavlju se opisuju diplomatski događaji tokom procesa raspada Jugoslavije. Posljednji pokušaji spasavanja jugoslovenske federacije od strane evropske zajednice, Mihaila Gorbačova i Džordža H. V. Buša (predsjednici SSSR-a i SAD-a), da zaustave raspad pokazali su se nedovoljnim.

Takođe se analiziraju događaji u Avganistanu početkom decenije. Sovjetska invazija na državu Pokreta nesvrstanih nailazi na osudu Jugoslavije, ali teško zdravstveno stanje i kasnije smrt Tita onemogućili su aktivno učestvovanje Jugoslavije na diplomatskoj sceni. Sahrana Josipa Broza postala je najveća sahrana do tada. Predsjednici, premijeri, kancelari, kraljevi i drugi došli su da izjave saučešće doživotnom predsjedniku i da iskoriste ovaj trenutak za diplomatske pregovore.

Sedmo poglavlje govori o značajnim društvenim promjenama koje su se desile u jugoslovenskom društvu prije raspada. Analiziraju se novinarstvo, od sticanja slobode do uloge u raspadu i ratu, likovne umjetnosti, uključujući strip, kao i muzika, u prvom redu tranzicija iz rokenrola ka narodnjacima i uticaj državnih institucija i propagande na širenju ideja o bratstvu i jedinstvu, feminizmu, građanstvu i slično.

Osmo poglavlje posvećeno je intelektualcima, kao i njihovom ulogom u događajima i odnosima prema republikama. Odnos intelektualaca i umjetnika je uvijek bio zategnut sa režimom. Iako zvanično malo šta je bilo izričito zabranjeno, pritisak dominantne ideologije se svuda prožimao.

U Srbiji se primjećuje okretanje intelektualaca ka nacionalnim interesima. U Zagrebu se stvara Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu, koje okuplja intelektualce koji podržavaju širenje liberalizma i demokratskih institucija kao rješenje za probleme Jugoslavije. Većina srpskih intelektualaca se, ipak, okreće nacionalizmu. Jugoslovenski intelektualci u kritičnim trenucima eskaliranja tenzija ne pokušavaju da vrše pritisak na institucije, medije i političare da traže demokratska i miroljubiva rješenja. Ovo se najjasnije vidjelo u Memorandumu SANU, koji utemeljuje srpski nacionalni program i predstojeće ciljeve srpskih državnika.

Nesuglasnice u Bosni i Hercegovini oko Enciklopedije Jugoslavije ne rješavaju se kroz akademsku raspravu, već kroz potiskivanje problema. Komunističko rukovodstvo nije javno reagovalo na Memorandum i vršilo je pritisak na umjetnike, pisce i druge kulturne i akademske stvaraoce da ne eskaliraju sukob sa kolegama iz Srbije. Prve kritike Memoranduma daju novinari tek mjesec dana nakon što

Memorandum dospijeva u javnost. Makedonski intelektualci su imali brojne poteškoće u afirmisanju svog nacionalnog kulturnog rada. Tek pedesetih godina makedonski intelektualci imaju prostora da se nacionalno i kulturno afirmišu. Najviše se razvijala pozorišna i filmska umjetnost. Prvi sukobi intelektualaca sa makedonskom partijom dolaze sedamdesetih godina, kada je smijenjen profesor sociologije Slavko Milosavljević. Tokom devedesetih makedonski intelektualci uzimaju ulogu stvaraoca nevladinog sektora.

Među slovenačkim akademikima ističu se Dimitrij Rupel i Tomaž Mastnak. Iako Rupel i Mastnak imaju različite poglede na društvo, udruženi su u kritici sociopolitičkog sistema u kojem se nalaze. Mastnak se morao braniti na sudu nakon što je kritikovao predsjednika BiH i kandidata za SIV Branka Mikulića, ali ipak nije osuđen. Rupel je iste godine zbog intervjua sa Zdenkom Aćin ušao u sukob sa srpskim intelektualcima koji smatraju da on podržava raspad Jugoslavije.

Poslijeratni period za Crnu Goru predstavlja period stvaranja akademskih i kulturnih institucija, kao i njihovo vezivanje za Agitprop. Na VII i VIII kongresu CK SKCG odlučeno je da partija treba da radi na vezivanju kulturnih institucija sa samopравnim socijalizmom, a početkom osamdesetih otvara se polemika oko crnogorskog nacionalnog identiteta. U raspravama na nivou Jugoslavije, crnogorski intelektualci nikad ne kritikuju sistem i društvo federacije. Ovo pokazuje dogmatizam koji prožima intelektualnu elitu Crne Gore. Dolazak AB revolucije pravi značajan zaokret u kojem članovi CANU-a uglavnom staju na stranu Miloševićevog režima i od komunističke preko noći postaju nacionalisti.

Deveto poglavlje se bavi odnosom vjerskih zajednica i Jugoslavije. Poslijeratna komunistička vlada je ustavom državu pretvorila u sekularnu republiku, ali se vjerske organizacije potiskuju u procesu ateizacije. Pritisak na religiju sveden je na minimum do 1970. godine. Najveći uspjeh u ateizaciji država postiže na prostoru gdje dominira pravoslavni živalj, ali država neće biti većinski ateistička do kraja šezdesetih godina. Religijski identiteti se vraćaju krajem osamdesetih, da bi početkom devedesetih dostigli vrhunac.

Sa katoličkom crkvom diplomatski odnosi se obnavljaju tek sredinom šezdesetih godina, a u javnoj sferi prvi značajan događaj je biskupski koncil septembra 1975. godine. Srpska pravoslavna crkva zahtijeva zaštitu za Srbe na Kosovu. Islamska zajednica pod predvodništvom Naima Hadžiabdića intenzivno radi na svojoj

nacionalnoj i kulturnoj afirmaciji. Ta afirmacija se najviše ogleda u izgradnji i renoviranju džamija i slanju mladih muslimana da steknu fakultetsko obrazovanje. Krajem osamdesetih godina religijske institucije dostižu vrhunac uticaja. Hrvatski nadbiskup se javno zalaže za konkordat između Vatikana i Jugoslavije, a Sinod SPC-a drži javne sastanke sa predsjednikom Predsjedništva SR Srbije. Islamska zajednica postaje zamjena za nacionalnu instituciju bosanskih Muslimana i kasnije njen jedini predstavnik.

Deseto poglavlje govori o kulturnom stvaralaštvu u Jugoslaviji, odnosu između državne politike prema umjetnosti i rezultatima te politike.

Jugoslavija se odlučila da ima umjetnički stil koji se razlikuje od sorealizma u SSSR-u i od zapadne estetike. Sve vodeće kulturne institucije bile su u državnom vlasništvu, što podrazumjeva i državnu finansijsku podršku za umjetničko stvaralaštvo. Kako nijesu imali finansijski pritisak, brojni umjetnici dobijaju internacionalne nagrade za svoje stvaralaštvo. Strani uticaj je takođe vidljiv – sa zapada muzički uticaj je prepoznatljiv.

Država je podržavala umjetnike, no ipak, nije bilo bez ograničenja. Iako nema centralizovane politike cenzure, pojedine knjige, filmovi i izložbe su zabranjene. Nakon Titove smrti u javnosti nastaju pokreti koji zagovaraju više umjetničkih sloboda i manje cenzure. Kult Josipa Broza doživljava svojevrstni polet nakon njegove smrti koji nije ostao bez kritika. Nastavljalo se sa Danom mladosti i sa Štafetom, prave se statue i druge memorabilije sa Titovim likom širom Jugoslavije.

U široj kulturi Jugoslavije važnu ulogu igraju spomenici podignuti borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Oni imaju memorijski karakter, a centri se podižu na važnim mjestima narodnooslobodilačke borbe. Spomen-parkovi uređeni su od jednog ili više spomenika sa uređenom prirodom. U filmskoj umjetnosti partizanski filmovi imaju važnu ulogu u kulturi Jugoslavije. Najpoznatiji filmovi se snimaju tokom 60-ih i 70-ih godina, a nastavljaju se i poslije Titove smrti. Osuda fašizma, promovisanje bratstva i jedinstva, prikaz uništenja i žrtve Jugoslavije glavne su teme ovog žanra.

Jedanaesto poglavlje bavi se izučavanjem različitih uticaja na historiografiju u Jugoslaviji.

Marksistička historiografija prihvatila je definiciju koju je dao Vladimir Ćorović

– da istorija Jugoslavije nije samo istorija te političke tvorevine, već i istorija plemena koji su je napravili. Pod uticajem ideja koje je predstavio Ćorović stvaraju se prvi projekti, koji prikazuju cjelokupnu istoriju jugoslovenskih naroda – Istorija naroda Jugoslavije, koja je više skup istorijâ naroda u Jugoslaviji, nego jedna spojena istorija Jugoslovena. Tek 1979. se stvara Katedra za istoriju Jugoslavije na Beogradskom univerzitetu. Do početka 70-ih historiografija je bila pod velikim ideološkim pritiskom. Promjena ideologije sa sobom donosi i promjenu historiografije. Tokom osamdesetih, nacionalne historiografije sve oštrije ocjenjuju ljevicu u cilju delegitimisanja prethodne i legitimisanja aktuelne vlasti.

Književni pravac u Srbiji počinje da glorifikuje žrtve Prvog svjetskog rata. Početkom 80-ih otvaraju se „tabu teme”, o kojima pišu Vuk Drašković, Atanasije Jevtić, Veselin Đuretić i drugi. U hrvatskoj historiografiji se primjećuje povećanje tematike socijalističke historiografije kako se povećava nadzor državnih organa u jeku maspoka. Kao i u Srbiji, opadanje ideološkog pritiska dovodi do povećanja diskontinuiteta između socijalističke i savremene historiografije. Poslije Titove smrti obje historiografske tradicije naglo se okreću ka nacionalnim temama. Crnogorska historiografija takođe se okretala ka radničkom pokretu početkom pedesetih. Dominira politička istorija. Tokom osamdesetih glavna tema je i dalje KPJ. U crnogorskoj historiografiji početkom šezdesetih godina otvara se polemika o crnogorskom nacionalnom pitanju. Historiografije Bosne i Makedonije, i u manjoj mjeri Slovenije, takođe prolaze kroz proces potiskivanja revolucionarnog i komunističkog pokreta u historiografiji, sa ciljem promovisanja nacionalnih. Ovo se u Bosni često izražava u vidu podjele historiografije na srpsku, bošnjačku i hrvatsku.

Epilog, odnosno XII poglavlje daje prikaz raspjeta jugoslovenske tragedije, ne kroz istorijsku nauku, već kroz umjetnost koja daje refleksiju o istom, kao i refleksiju o kulturi osamdesetih godina.

Želja vladajućih garnitura da zadrže moć vodi ih ka etnonacionalističkoj i neoliberalnoj reorijentaciji svoje politike. Sudar nacionalizma i neoliberalizma sa jedne i jugoslovenskog socijalizma i pluralizma s druge dovodi do uništenja Jugoslavije.

Kulturno-umjetnička stvaranja koja favorizuju osamdesete ne predstavljaju nikakvu unikatnu pojavu poslijeratnih društava Jugoslavije, već predstavljaju vid nostalgije i retromanije. Veliki dio današnjih kulturnih stvaralaca doživljavaju

svoje formativne godine upravo u 80-im – kad politički pritisak nije bio tvrd kao deceniju prije (koji se vidi u obračunavanju sa maspok i srpskim liberalima), a nije bila izrazito destruktivna i bolna kao što je bila naredna decenija. Osamdesete su bile dovoljno slobodne da dozvoljavaju samostalno kulturno stvaranje i bile su ekonomski dovoljno dobre da održe svejugoslovensku popularnu kulturu, iako se tada pogoršavala ekonomska situacija.

Ovaj projekat, kroz prisustvo različitih perspektiva, analiziranih aspekata jugoslovenskog iskustva i detaljnih objašnjenja procesa, događaja i posrednih i neposrednih uticaja u Jugoslaviji, predstavlja izuzetno važan korak naprijed ka boljoj spoznaji socijalističke Jugoslavije i uništenju iste. Izvori i literatura korišteni u izradi projekta su obimni i predstavljaju enorman dio stvaralaštva bivše Jugoslavije i ljudi koji su pisali o njoj nakon raspada. Radovi u ovom zborniku daju opširan uvid u značajne pojedinosti pozne Jugoslavije. Analiza kulture i naučnog stvaralaštva bivše države su teme koje su rijetko u fokusu istraživanja i narativa o raspadu federacije, s toga njihovo uključivanje, i što je važnije detaljna analiza istih, predstavlja značan korak ka boljoj spoznaji SFRJ kao države, društva i doživljaja.